

KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE HALÎFE KAVRAMI

Dr. Mehmet Nuri GÜLER *

I. GİRİŞ

Halife kavramı, İslâm Alemi'nde, Hz. Âdem'in, yani insanların yeryüzündeki statüsü' ile Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'den sonraki statüsünü² belirlemede gündeme gelmiştir.

Her mevzuûda olduğu gibi, bu statünün de, İslâmî Temeller'de, yani Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet ve İcmâ'da yeri belirlenmek istenmiştir³. Bu bakımdan halife kavramı, islâmî kültür kaynaklarımızda, özellikle Tefsîr, Hadîs, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve Târîh sahalarında, müellifleri meşğûl etmiştir.

Halife kavramının delâleti ve bu delâlete ait içerik, bu meşğuliyet târihi ile gelişme göstermiş; buna tâbî' olarak, islâmî temellendirmede de, bu gelişmeye uyulmaya çalışılmıştır. Bu yüzden dînf nasların te'vilde zaman zaman

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Öğretim Görevlisi

1 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), Câmi'u'l-Beyân 'An Te'vili'l-Kur'ân, Cilt I, Tahkik: Mahmûd Muhammed Şâkir, Ahmed Muhammed Şâkir, et-Tab'atu's-Sâniyye, Dâru'l-Ma'ârif, el-Kâhire 1969, s. 449 ve devamı; el-Fahru'r-Râzî (ö. 606/1209), et-Tefsîru'l-Kebîr, Cilt I, 3. Baskı, Dâru lhyâ'it-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, Tarih Yok, s. 159 ve devamı; Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir, Cilt I, T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatından, İstanbul 1935, s. 299 ve devamı; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Alî (Muhyiddîn İbn 'Arabî), el-Futûhâtu'l-Mekkiyye, Cilt I, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, s. 126 ve devamı; Abdulkadir Avdeh, el-İslâm ve Evdâ'unâ es-Siyâsiyye, 7. Baskı, Beyrût 1986, s. 11-33.

2 Ebû'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî (ö. 450 /1058), el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve Vilâyâtu'd-Dîniyye, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1985, s. 17-18; Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Huseyin el-Ferrâ' (ö. 458/1066), el-Ahkâmu's-Sultâniyye, Tahkik: Muhammed Hâmid el-Fakî, Beyrût 1983, s. 27; İbn Haldûn (ö. 808/1406), Mukaddime, 6. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrût 1986, s. 191 Mustafâ Hilmî, Nizâmu'l-Hilâfe fi'l-Fikri'l-İslâmî, Dâru'd-Da'vâ, el-İskenderiyye, Tarih Yok, s. 1.

3 Bunun için bakınız: el-Mâverdî, s. 5 ve devamı; el-Ferrâ', 19 ve devamı.

zorlandığı görülür.

Günümüzde de, özellikle İslâm Kâmû Hukuku, İslâm Kâmû Mâlfyesi, İslâm Ekonomisi ve İslâm Târîh'i sahalarındaki araştırmalarda, müellifler konuları ile ilgilisi nisbetinde halffe kavramına değinmişlerdir. Bunda, onların, bazan eskilerin dedikleri ile yetindiklerini ve bazan da, yeni tahlillere giriştiklerini görmekteyiz.

Halffe kavramının delâletini ve buna ait içeriği belirlemede, gerek eskilerin ve gerekse yenilerin başvurdukları ilk kaynak Kur'ân-ı Kerîm olmuştur.

Bu başvurular neticesinde, halffe kelimesinin belirleyebildiğimiz şu delâletleri ve bunlara ait şu içerikleri kaydedilmiştir:

1. Yeryüzünün ilk sâkinleri olan cinlerin, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp, kan dökmeleri üzerine Yüce Allah'ın, meleklerden oluşan bir orduyu üzerlerine göndererek, bu ordunun o cinleri yenip, onları adalara ve dağlara sürmesinden sonra, Yüce Allah'ın, bu cinlerin yerine yeryüzünde halef olarak yarattığı Hz. Âdem ve soyudur⁴.

2. Daha önce yeryüzünde bulunan melekleri, Yüce Allah'ın yeryüzünden göğe çıkarmasından sonra, onların yerine yeryüzünde yarattığı insan, yani Hz. Âdem ve soyudur⁵.

3. Yeryüzünde Allah'a halffe olarak yaratılmış bulunan ve Allah adına Allah'ın emir ve hükümlerini uygulayacak olan insandır.

Bu üçüncü görüşü ileri sürenler, genellikle peygamberleri ve onların yolundan giden sâlih kişileri, halffe kelimesi kapsamına alarak, bunların Allah'ın halffesi olduklarını söylerler⁶.

"Halffe" kelimesinin "Allah'ın halffesi"ne delâlet ettiğini söyleyenler, bu delâletleri için şu gerekçeleri sıralarlar⁷:

a) Allah, insana bütün isimleri öğretmiştir. Ona bütün isimlerin öğretilmesi onun, Allah'ın halffesi olduğunu gösterir.

b) Hz. Peygamber'in, " *خلق الله آدم على صورته* : Allah, Adem'i kendi sureti üzere yaratmıştır." hadisi de, Hz. Adem'in, yani insanın Allah'ın halffesi olduğuna işaret eder.

c) Yaratıklar arasında insan, Allah'ın isim ve sıfatlarını kendisinde toplayan yegane varlıktır.

M. Sait Şimşek, "Halffe" kelimesiyle "Allah'ın halffesi" kastedildiğini

4 et-Taberî, I,450-51; er-Râzî, I, 165.

5 Mahmûd en-Neseî, Medarîku't-Tenzîl ve Hakâ'îku't-Te'vîl, Cilt I, İstanbul, Tarih Yok, s. 40.

6 et-Taberî, I, 451, 452, 453; er-Râzî, I, 165; Yazır, I, 299-300; İbn 'Arabî, I, s. 126 ve devamı.

7 Bakınız: M. Sait Şimşek, Kur'an Kıssalarına Giriş, İstanbul 1993, s. 175.

söyleyenlerin şu iki grupta toplanabileceğini kaydetmektedir⁸:

a) *Müfessirler* : Bunlar bu kelime ile insanın yeryüzünde Allah'ın emir ve nehiyelerini yerine getirmekle görevli bir varlığı anlatmak isterler.

b) *Mutasavvıflar* : Bunlar da bu kelime ile, insanın bir takım mertebeleri katederek Allah ile bütünleşmesini kastederler.

Buna göre, çağdaş müslüman araştırmacılar *Abdulkadir Avdeh*, *Ebû'l-A'la el-Mevdûdî*, *Muhammed Hamidullah* ve *Hayreddin Karaman*'ı hâlife kelimesinin delâleti ile ilgili olarak müfessirlerle görüş birliği içinde bulduklarını söylemek mümkündür⁹.

4. Nesil nesil birbirini takip edecek ve nesillerden herbirinin diğerine halef olacağı bir canlı türü kastedilmiştir¹⁰.

Bu görüşü, yani "halife" kelimesiyle nesil nesil birbirini takip edecek ve nesillerden her birinin diğerine halef olacağı bir canlı türü kastedildiği görüşünü, *İbn Kesîr*'in (ö. 774/1372) açık açık savunduğu; *et-Taberî* ile *Maturidî*'nin (ö. 333/944) de bu görüşe meyilli oldukları bildirilmektedir.

5. Yeryüzünde halife olmak, yeryüzünün hâkimi ve yöneticisi olmak demektir¹¹.

6. Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerin bildirdiklerine göre; Allah diri olup, her şeye şahittir. Mülkünde olup biten her şeyden haberdar olarak, mülkündekileri bizzât kendisi yönetir. Âlemlerden müstağnidir, hiç bir şeye ihtiyacı yoktur. O'nun mülkünde herhangi bir ortağı da bulunmayıp, ne bir benzeri ve ne de bir dengi vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in bu bilgileri ışığında, Allah'ın halifesi olamaz. O, başkalarına halife olur. Ayrıca, halife ölen, orada hazır bulunmayan, ya da işinden aciz olan için sözkonusudur.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu görüştedir¹². *Alimlerin ekseriyetinin bu görüşte olduğu kaydedilir*¹³. Bu görüş, hadîste ve sahâbe tatbikatında yerini bulmaktadır. Nitekim, Hz. Peygamber (a.s.) bir hadîsinde şöyle buyurmaktadır: "*Allah'ım! Yolculukta yol arkadaşı Sensin, geride kalan aile efradımız için de halifesin. Allah'ım! Yolculuğumuzda bizimle beraber ol ve*

8 Şimşek, s. 177.

9 Bakınız: Avdeh, s. 15 ve devamı; Ebû'l-A'la el-Mevdûdî, *İslâm'de Hükümet*, Çeviren: Ali Genceli, Hilâl Yayınları, Ankara, Tarih Yok, s. 257 ve devamı; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti) II*, Çeviren: Salih Tuğ, 4. Baskı, İstanbul 1980, s: 931-932, paragraf 1453-1454; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku I*, İstanbul 1982, s. 81.

10 Bakınız: Şimşek, 177.

11 et-Taberî, I, 449.

12 Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsır el-Asımî en-Necdî, *Mecmû' Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, Cilt 35, Beyrût 1398 h., s. 43, 45.

13 el-Mâverdî, s. 17-18; el-Ferrâ, s. 27. Ayrıca bakınız: İbn Haldûn, s. 191.

bizim yerimize geride kalan aile efradımızı gözet."¹⁴ Ayrıca, Hz. Ebû Bekir'e: "Ey Allah'ın halîfesi!" denildiğinde, "Ben Allah'ın halîfesi değilim, ben ancak Rasûlullah (a.s.)'in halîfesiyim ve bu bana yeter."¹⁵ demiştir. Aynı şekilde, Hz. Ömer de, hilâfet makamına geçtiğinde kendisine, "Allah'ın halîfesi" diye hitap edilmesi teklif edildiğinde, o bunu kabul etmemiş ve kendisini "Rasûlullah'ın halîfesinin halîfesi: خليفة خليفة رسول الله" diye nitelendirmiştir¹⁶. Bunlardan başka olarak, "Allah'ın halîfesi" şeklinde bir ifadeye ne bir âyet ve ne de sahîh herhangi bir hadîste rastlanmaktadır¹⁷.

İşte, "halîfe" kelimesinin yukarıda sıraladığımız bu delâletleri ile bu delâletlerin içeriklerindeki farklılık, daha önce belirttiğimiz sahalarda oldukça önemli bir kavram olarak telâkkî ettiğimiz bu kelimenin delâletini, ve bu delâlete ait içeriğini, Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğü içinde, arab dilinin özelliklerini de gözönünde bulundurarak yeni bir inceleme ve değerlendirmeye belirlemeye gerek duyduk.

Gelen satırlarda, bu inceleme ve değerlendirmemizi tertib olarak önce, "Kur'ân-ı Kerîm'de Halîfe Kelimesi'nin Kullanıldığı Yerler ve Alâkalı Olduğu Vâkı'alar", sonra "Halîfe Kelimesi'nin Yapısı, Sözlük Anlamı ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Delâleti ile Bu Delâlete Ait İçerik", daha sonra "Kur'ân-ı Kerîm'de Halîfe Kelimesi İçeriğinin İlgili Vâkı'alarda Görünümü" ve nihayet "Halîfe Kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm İstılâhında Tanımlanması" başlıkları altında sunmaya çalışacağız:

II. KUR'ÂN-I KERÎM'DE HALÎFE KELİMESİ'NİN KULLANILDIĞI YERLER VE ALAKALI OLDUĞU VÂKI'ALAR

Halîfe kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de, gerek halîfe خليفة¹⁸ şeklinde tekil ve

-
- 14 Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 206/821), *Sahihu Muslim*, Cilt II, Tahkîk: Muhammed Fu'âd Abdülbâkî, İstanbul, Tarih Yok, s. 978.
  - 15 Ahmed b. Hanbel eş-Şebbânî (ö. 241/855), *el-Musned* (Bi-Hâmîşihî Muntehabu Kenzî'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl), Cilt I, el-Mektebu'l-İslâmî ve Dâru Sâdır, Beyrût 1969, s. 10, 11.
  - 16 Calâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Tahkîk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, el-Kâhire 1975, s. 151. Hz. Ömer için "Emîru'l-Mu'minîn" adlandırılması, bu adlandırılmadan sonra olmuştur. Geniş bilgi için bakınız: es-Suyûtî, s. 151-152.
  - 17 Şimşek, s. 176.
  - 18 38 Sâd 26; 2 el-Bakara 30.

gerekse helâif خلائف¹⁹ ve hulefâ خلفاء²⁰ şekillerinde çoğul yapıları ile, 2 kere tekil, 4 kere birinci çoğul ve 3 kere de ikinci çoğul olarak, 8'i Mekkî ve 1'i Medenî sûrelerde, Hz. Adem, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvud ve Hz. Muhammed'e ait vâkı'alar ile ilgili âyetlerde kullanılmıştır.

Halîfe, helâif ve hulefâ' kelimelerinin Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği yerler ve alâkalı olduğu vâkı'aları aşağıda kronolojik olarak belirtmeye çalışalım:

A. HZ.ADEM'DE

Hız. Adem için, "halîfe" kelimesi 2 el-Bakara 30. âyette Allah ile Melekler arasındaki diyalogda 'إني جاعل في الأرض خليفة' şeklinde kullanıldığı belirtilir. Bu kullanımın alâkalı olduğu vâkı'ayı Kur'ân-ı Kerîm'den şöyle toparlamak mümkündür:

Allah Arş العرش'ta²¹ ve Arş'ı da su üzerindedir²². Melekleri, Cinleri ve İnsanları yaratır. Allah ile mahlûk, dolayısıyla kulları arasındaki bu yaratma ilişkisi, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle verilmektedir:

- a) Allah, önce mahlûku bütün cüzleri itibariyle, parçalarını yaratır الذي خلق²³,
- b) Sonra bu cüzleri düzenler فسوى²⁴,
- c) Sonra ona şeklini verir ولقد خلقناكم ثم صورناكم²⁵,
- d) Sonra da, ona "Ruh"dan üfler ونفخ فيه من روحه²⁶ ve o "Hayy"da tezâhur eder وكنتم أمواتاً فأحياكم²⁷.
- e) Daha sonra da, onu takdir eder والذي قدر²⁸; yani, bu onu, "İlâhî Düzen"indeki yerine yerleştirmek demektir. İlâhî Düzendeki yerler, Arş, Gökler السموات ve Yer الأرض'den oluşmaktadır. Melekler, Cinler ve İnsanlar için, İlâhî Düzen'de sözkonusu edilen yerler,

19 35 Fâtır 39; 10 Yûnus 14, 73; 6 el-En'âm 165.

20 7 el-'Arâf 69, 74; 27 en-Neml 62.

21 20 Tâhâ 5. العرش استوى

22 11 Hûd 7. وكان مرشده على الماء

23 87 el-A'lâ 2.

24 87 el-A'lâ 3.

25 7 el-'A'râf 11.

26 32 es-Secde 9.

27 2 el-Bakara 28.

28 87 el-A'lâ 3.

Gökler ve Yer'dir²⁹.

Melekler, Cinler ve İnsanlar, bu ilâhî düzendeki yerlerine, "en güzel amel" ölçüsü ile yerleştirilirler. Nitekim bu yerleştirilme işi, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmektedir:

- a) Ona bir iş vermek ve onu bu işle sorumlu kılmak³⁰.
- b) Sonra da, ona hidâyet etmek *فهدى*³¹, yani bu işteki yolu ve sonu göstermek. Bu da, iki çeşit yol *وهديناه النجدين*³² ve iki çeşit sondur:
  - 1- Ya, işi Allah'ın istediği gibi yapmak³³. Bu da, işteki Allah'ın emir ve nehiyelerine, nefsi teslîm etmekle olur. Bundaki son, nefse uygun yer, yani Cennet'tir³⁴.
  - 2- Ya da, işi nefsin istediği gibi yapmak. Bu da, Allah'ın işteki emir ve nehiyelerini nefsin unutup, hevasına uymakla olur³⁵. Bundaki son da, nefse uymayan yer, yani Cehennem'dir³⁶.

İşte, Allah, "Arş"ında ve Arş'da su üzerindedir. Allah, Gökleri ve Yeri yaratır³⁷. Sonra bunların sâkinlerini, yani buralarda ikâme edecek, yerleşecek kullarını, yani sırayla Melekleri, Cinleri ve İnsanları yaratır³⁸. Daha sonra da,

-
- 29 هو الذي خلق السموات والأرض في ستة أيام وكان عرشه على الماء ليبلوكم أيكم
11 Hûd 7. أحسنُ عملاً
  - 30 وقل اعملوا فسيرى الله عملكم ورسوله والمؤمنون وستردون الى عالم الغيب
10 لي عملي ولكم عملكم 9 et-Tevbe 105; والشهادة فينبئكم بما كنتم تعملون
Yûnus 41; 42 eş-Şûrâ 15; 2 el-Bakara 139; 28 el-
Kasas 55.
  - 31 87 el-'A'lâ 3.
  - 32 90 el-Beled 10.
  - 33 17 el-İsrâ' 15. من اهتدى فإنما يهتدي لنفسه
  - 34 79 en-Nâziât 40. واما من خاف مقام ربه ونهى النفس عن الهوى فان الجنة هي المأوى
  - 35 37 Sâd 26. ولا تتبع الهوى فيضلك عن سبيل الله
  - 36 3 Al İmrân 162. أفمن اتبع رضوان الله كمن بآء بسخط من الله ومأواه جهنم
4 en-Nisâ' 55. فمنهم من آمن به و منهم من صد عنه وكفى بجهنم سعيراً
  - 37 25 el-Furkân 59; 10 Yûnus 3; 11 Hûd 7.
  - 38 إن كل 32 es-Secde 4; الله الذي خلق السموات والأرض وما بينهما في ستة أيام
19 Meryem 93. من في السموات والأرض إلا أتى الرحمن عبداً

Arş'ında hükmederek³⁹, bunları yerlerine yerleştirme işini⁴⁰ başlatırken, Allah bunu, Melekler'e "Arz'da halife kılıyorum" şeklinde bildirir.

Bu olguyu bildirmede "halife" kelimesinin kullanılması, "en güzel amel"i belirlemek için kullanılan mekânda ve metotta meydana gelecek özellikleri tanımlayabilecek bir içerikte olmasındandır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, bu olguda sözkonusu mekân, metod ve özellikler şöyle sıralanmaktadır:

a) Mekân:

- 1- Gökler
- 2- Yer

b) Metod:

1- İş:

Allah'ın onlara yüklediği yeni görev ve bu görevi gerçekleştirmek⁴¹ için, beğendiği dîn⁴² ile bu dîndeki yol ve yönleme⁴³ ait emir ve nehiyleridir.

2- İşin Ustaları:

Bunlar, Allah'ın elçileridir. Allah bunları, Melekler ve İnsanlardan seçmiştir⁴⁴.

c) Özellikler:

1- Mekâna ait özellikler: Dualist (İkili) Hayat⁴⁵

aa) Ahiret Gökleri ve Yeri⁴⁶

Dünya Gökleri ve Yeri⁴⁷

bb) Ahiret Ölümü ve Diriliği

-
- 39 يدبر 5; Tâhâ 20, el-Furkân 59, Yûnus 3, 10 ثم استوى على العرش يدبر الأمر
- 40 10 Yûnus إنه يبدؤا الخلق ثم يعيده ليحزي الذين آمنوا و عملوا الصالحات بالقسط 4, 11 Hûd 7.
- 41 Peygamber kendisine yükletilenden ve sizde kendinize yükletinden sorumlusunuz; eğer ona itaat edersiniz, doğru yolu bulursunuz (24 en-Nûr 54).
- 42 24 en-Nûr لهم دينهم الذي ارتضى لهم
- 43 7 el-A'raf 48. شرعة ومنهاجاً
- 44 22 el-Hacc 75. الله يصطفى من الملائكة رسلاً ومن الناس
- 45 36 Yâsîn 36. سبجان الذي خلق الأزواج كلها 12 Yûsuf 101; 43 ez-Zuhuf 12; 67 el-Mülk 2.
- 46 39 ez-Zumer 74. وأورثنا الأرض نتبوا من الجنة حيث نشاء
- 47 14 İbrahim 48. يوم تبدل الأرض غير الأرض والسماوات

- Dünya Ölümü ve Diriliği⁴⁸
cc) Bolluk ve Darlık
Zenginlik ve Fakirlik
Kuvvetlilik ve Zayıflık
Hayır ve Şer
.....
Cennet ve Cehennem
.....

2- Metoda ait özellikler:

İşe göre işçi⁴⁹ ve işçiliğe göre⁵⁰ de ilâhî düzende, yani Gökler ve Yer'deki yerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın bu işi, yani kulları melekleri, cinleri ve insanları ilâhî düzeninde yerleştirme işini başlatması şöyle verilmektedir:

Allah, Melekleri yaratır; Cinleri yaratır; sonra, onlara balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir "beşer بشر" yaratacağını söyler⁵¹. Onlardan, onu düzenleyip, yani yaratıp-şekil verip, Ruh'undan üflediğinde, ona secdeye kapanmalarını ister⁵². Hepsi secde eder; ancak, Cinler'den olan⁵³ "İblis إبليس" "secde etmekten kaçınır"⁵⁴; bu şekilde, Rabbi Allah'ın emri dışına çıkar⁵⁵. Allah, "dîn günü يوم الدين"ne kadar, ona "Lânet" eder⁵⁶. Bu, "Rahmet"inden uzaklaşması ve "Azâb"a uğratılması demektir. İblis, bu durum karşısında, Allah'a yönelir. "Kıyamet Günü يوم القيامة"ne kadar ertelenir⁵⁷. Bu süreçte, beşer soyunu, "Allah'ın Doğru Yolu صراط المستقيم"ndan çıkarmak, azdırmak⁵⁸ ve Allah'a şükretmelerine mânî olmakla yüklenir⁵⁹, yani

48 2 el-Bakara 28. ثم يميتكم ثم يحييكم

49 2 el-Bakara 233, 286. لا يكلف الله نفساً إلا وسعها

50 9 ez-Zumer 39 قل هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون ولا تستوي الحسنة 41 Fussilet 34. ولا السيئة

51 15 el-Hicr 28.

52 38 Sâd 72; 15 el-Hicr 29.

53 18 el-Kehf 50. إبليس كان من الجن

54 15 el-Hicr 30-31.

55 18 el-Kehf 50. ففسق عن أمر ربه

56 38 Sâd 78; 15 el-Hicr 35.

57 17 el-İsrâ' 62.

58 7 el-'Arâf 16.

59 7 el-'Araf 17.

görevlendirilir.

Bunun üzerine, Allah, "Adem آدم"e, İblis'in kendisi ve eşi "Havvâ حواء"nın düşmanı olduğunu ve kendilerini "Cennet"den çıkarmaya çalıştığını bildirir⁶⁰. Kendileri için, açlık, çıplaklık, susuzluk ve güneş sıcaklığının sözkonusu olmayacağı Cennet'de kalmaları istenir⁶¹. Orada diledikleri yerden bol bol yemeleri; ancak, işaret ettiği "ağac"a yaklaşmamaları emredilir. Aksi halde, zâlimlerden olacakları haber verilir⁶².

Ancak yaratılış itibariyle Adem, ölümlüdür⁶³; devamlı bundan korkup kaçmaktadır⁶⁴. İblis, kendisinin azma noktası olan yaratılıştan hareketle⁶⁵, Adem'e yaklaşır. Ona, "ölümsüzlük الخلد" ve "çökmeyecek bir saltanat ملك لا يبلى" için rehber olabileceğini söyler⁶⁶. Yasaklanmış ağacı gösterir. Rabb'lerinin, kendilerini bu ağaçtan men'etmesinin, melek olmaları, yani ölümsüzlüğe ulaşmaları, veya burada temelli kalmalarını, yani çökmeyecek bir saltanata önlemek olduğuna yemin eder⁶⁷. Onların yanılmasını sağlar⁶⁸. İkisi de, yasaklanan ağaçtan yerler⁶⁹.

Böylece, Rabb'lerine başkaldırırlar. İblis mesabesinde, yolunu şaşırırlardan olurlar⁷⁰ ve Allah'ın emri dışına çıkarlar⁷¹. Her ikisi Allah'a yönelir, Rahmet'ini ister⁷².

Bu durumda Allah, Adem'e, Havvâ'ya ve İblis'e buldukları yerden, birbirlerine düşman olarak "inmeleri اهبطوا"ni emreder⁷³.

Bu arada, Adem ve Havvâ'ya, "arz"da, ki bu arz, dünya arzıdır, bir müddet için yerleşip, geçineceklerini⁷⁴, kendilerine, Allah'dan bir "yol gösterici

60 20 Tâhâ 117.

61 20 Tâhâ 118-119.

62 2 el-Bakara 35.

63 كل نفس ذائقة الموت ثم إلينا ترجعون 29 el-Ankabut 57.

64 50 Kâf 19.

65 38 Sâd 76; 7 el-'Arâf 12.

66 20 Tâhâ 120.

67 7 el-'Arâf 20-21.

68 7 el-'Arâf 22.

69 20 Tâhâ 121.

70 عصى آدم ربه فغوى 20 Tâhâ 121.

71 فاخرجهما مما كانا فيه 2 el-Bakara 26.

72 7 el-'Arâf 23.

73 7 el-'Arâf 24; 20 Tâhâ 123; 2 el-Bakara 36.

74 7 el-'Arâf 24; 2 el-Bakara 36.

"هدى" geleceğini, kim bu yol göstericiye tâbi' olursa, artık onun için korku ve üzüntü⁷⁵, sapıklık ve meşekkat⁷⁶ sözkonusu olmayacağını; orada yaşayacaklarını, orada öleceklerini ve orada dirilip çıkacaklarını bildirir⁷⁷. İblîs'e de, sesiyle gücünün yettiğini yerinden oynatabileceğini; onlara karşı, yaya ve atlılarıyla haykırarak yürümesini; mallarına ve çocuklarına ortak olmasını; onlara gurûr (غرور) va'detmesini⁷⁸; kendisine uyan sapıklara (الغاوین) gücü yetebileceğini⁷⁹; ancak, Allah'ın hâlis kulları (المخلصین) üzerinde bir gücü olamayacağını⁸⁰ ve bunlara Allah'ın vekil olacağını⁸¹; bilinen zamanda da, kendisini ve kendisine uyanları "Cehennem"de toplayacağını bildirir⁸².

Adem, Havvâ ve İblîs'in inişinden sonra, Adem, Rabb'inden emirler alır; onları yerine getirir ve Rabb'i de bunun üzerine tevbesini kabul eder⁸³.

Bu şekilde, Hz. Adem için "halife" kelimesinin kullanımıyla alâkalı vâkı'anın malûmatı tamamlanmaktadır. Şimdi, Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvud ve Hz. Muhammed için halife kelimesinin kullanımını ve ait olduğu vâkı'aları görelim:

B. HZ. NÛH'DA

Nûh, kavmine gönderilir. Onlara Allah'a kulluk etmelerini, O'ndan başka ilâh (tanrı) olmadığını ve kendisinin de, O'nun elçisi olduğunu; bunun için, kendilerinin bilmediklerinin, Allah' katından kendisine bildirdiğini; sakınmalarını, ancak bu şekilde merhamete uğrayacaklarını; çünkü büyük bir azabın geleceğini söyler⁸⁴.

Kendisini, kavminin ileri gelenleri (الصلی) yalanlar; ayak takımı kimseler (أراذلنا بادي الرأي) ise, tasdik eder⁸⁵. Böylece, inanan ve inanmayanlar iyice belirlendiğinde, Allah, Nûh'dan, bu inananlarla birlikte, kendilerine bildirilen şekilde bir gemi yapmasını ister⁸⁶.

75 2 el-Bakara 38.

76 20 Tâhâ 123.

77 7 el-'Arâf 25.

78 17 el-İsrâ' 64.

79 15 el-Hicr 42.

80 15 el-Hicr 40.

81 17 el-İsrâ' 65.

82 2 el-Bakara 30.

83 2 el-Bakara 37.

84 7 el-'Arâf 59-64; 11 Hûd 25-26; 71 Nûh 1-5.

85 2 11 Hûd 27.

86 11 Hûd 36-37.

Allah'ın buyruğu gelir⁸⁷. Yalanlayanlar suda boğulur⁸⁸. Gemide, Nûh ile beraber bulunan inanchı kimseler de, Arz'da Halîfe'ler Kılınır (**فنجيناہ ومن**)⁸⁹ ve Nûh'a şöyle hitâb edilir: "Ey Nûh! Sana ve seninle beraber olan Ümmet'lere (أمم), bizden bir selâmet ve bereketle gemiden in. İşte bu ümmetleri nimetlendireceğiz, sonra onları can yakıcı azaba uzanacaklar."⁹⁰

C. HZ. HÛD'DA

Âd (عاد) kavmi⁹¹, yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamış, "bizden daha kuvvetli kim vardır?" demişlerdi⁹².

Bunun üzerine kardeşleri Hûd, kendilerine gönderildi. Kavmine Allah'a kulluk etmelerini; O'ndan başka ilâh olmadığını ve kendisinin de O'nun elçisi olduğunu; böylece kendilerinin bilmediklerinin, Allah katından kendisine bildirildiğini; sakınmalarını, ancak bu şekilde merhamete uğrayacaklarını; çünkü büyük bir azabın geleceğini, haber verdi⁹³.

Kurtuluşa ermek için, Allah'ın kendilerini Nûh kavminden sonra, "halîfeler kıldığı" (**إذ جعلكم خلفاء من بعد قوم نوح**) ve "vucûtca da, onlardan üstün yarattığı" nimetlerini anmalarını, söyledi⁹⁴. Eğer bundan yüzçevirecek olurlarsa, Allah'ın, başka bir kavmi, kendileri yerine "halîfe kılacağını" (**يستخلف ربي قوماً غيركم**) bildirdi⁹⁵.

Buyruk geldi⁹⁶. Hûd ve beraberinde bulunanlar kurtuldu; Allah'ın âyetlerini yalan sayarak inanmayanların kökü kesildi⁹⁷.

87 11 Hûd 40.

88 7 el-'Arâf 64; 11 Hûd 43.

89 10 Yûnus 73.

90 11 Hûd 48.

91 Hiçbir memlekette benzeri ortaya konmayan sütünlara sahip *Irem* (ارم) şehrinde oturuyorlardı (89 el-Fecr 6-8).

92 41 Fussilet 15.

93 7 el-'Arâf 65-68; 11 Hûd 50-51.

94 7 el-'Arâf 69.

95 11 Hûd 57.

96 Bu uğursuz günlerde üzerlerine gelen dondurucu bir kasırgadır (41 Fussilet 16; 51 ez-Zâriyât 41). Bu rüzgar 7 gece 8 gün esmiştir (69 el-Hâkkah 6, 7, 8).

97 7 el-'Arâf 72; 11 Hûd 58.

D. HZ. SÂLİH'DE

Semûd (ثمود) kavmine⁹⁸ de kardeşleri Hz. Sâlih gönderildi⁹⁹. Kavmine, Allah'a kulluk etmelerini; O'ndan başka tanrı olmadığını söyledi; Allah'ın kendilerini Âd kavminden sonra, "halifeler kıldığını" (*إذ جعلكم خلفاء من بعد*)¹⁰⁰; kendilerini topraktan yarattığını (*هو أنشأكم من الأرض*)¹⁰¹, kendilerini orada yerleştirdiğini (*وبوأكم في الأرض*)¹⁰² ve orada imâr etmelerini (ömür sürmelerini)¹⁰³ kendilerinden istediğini (*واستعمركم فيها*)¹⁰⁴ ve onların da, ovalarında köşkler kurup, dağlarından evler yonttukları bu nimetleri anmalarını söyledi¹⁰⁵.

Risâletinin belgesi olarak da, Allah'ın dışı devesini gösterdi. Onu, Allah'ın toprağında otlatmalarını ve ona fenâlık etmemelerini, yoksa hemen azaba uğrayacaklarını bildirdi¹⁰⁶.

Buna rağmen, onu kesip devirdiler¹⁰⁷. Haksızlık yapanları bir çığlık tuttu,

---

98 Vadide kayaları kesip yontan (89 el-Fecr 9) "أصحاب الحجر" dir (15 el-Hicr 80).

99 7 el-'Arâf 73; 11 Hûd 61.

100 7 el-'Arâf 74.

101 11 Hûd 61. Tefsiri için bakınız: et-Taberî, XV, 368.

102 7 el-'Arâf 74.

103 *et-Taberî'nin* gerek kendi görüşü ve gerekse naklettiği görüşler, "yeryüzünü, ömür müddetinizce size mesken kıldı.", yani "size orada ömürler kıldı." şeklindedir (et-Taberî, XV, 368-369). "Sizi yeryüzünde yaratıp orayı imar (yani bayındır) etmenizi diledi." şeklindeki meallendirmedeki (Bakınız: Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, **Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 227.), "Sizi yeryüzünde yaratıp" mealinde, *من* harf-i ceri *في* olarak, yani *هو أنشأكم من الأرض* şeklinde takdir edilmiştir. Gerçi, 7 el-A'râf 74 âyeti, bu takdiri haklı gösterebilir olmakla beraber, er-Râzî bu takdir için "zayıftır" der (er-Râzî, XVIII, 17). Ayrıca, "orayı imâr etmenizi diledi" şeklindeki meallendirmede de, et-Taberî'de bu istikamette hiç bir rivâyet de yoktur (et-Taberî, XV, 368-369); ancak, er-Râzî'nin bu kısım ile ilgili olarak sıraladığı üç delil içinde, sadece biri "imâr"a işaret ederken, diğer ikisi "ömür"e işaret etmektedir (er-Râzî, XVIII, 17).

104 11 Hûd 61.

105 7 el-'Arâf 74.

106 7 el-'Arâf 73; 11 Hûd 64; 17 el-İsrâ' 59.

107 7 el-'Arâf 76-77; 11 Hûd 65.

oldukları yerde diz üstü çökuverdiler¹⁰⁸. O günün rezilliğinden, Hz. Sâlih ve beraberindeki inananlar, Allah katında bir rahmet olarak kurtuldular¹⁰⁹.

E. HZ. MÛSÂ'DA

Bunlardan sonra, Hz. Mûsâ, İsrâiloğulları'nı Fir'avun (فرعون)dan kurtarmak ve Tur Dağı civarındaki kutsal yere yerleştirmek görevini yüklenerek, peygamberlik işâretleri ile Fira'avun ve Erkânı (مائدته)na gönderilir. Fir'avun ve Erkân'ı Mûsâ'yı yalanlarlar. Mücâdele başlar Mücâdeleyi Allah yönetmektedir. Mûsâ ve kardeşi Hârûn'dan Mısır'da, kavmine evler hazırlaması, evleri namazgâh yapmaları ve namaz kılmaları istenir¹¹⁰. Bu şekilde, Allah'tan yardım dilemeleri ve sabretmeleri öğütlenir. Sakınmalarını; çünkü, sakınanları, Allah'ın bu yerlere mîrâşçı kılacağı bildirilir¹¹¹. Fir'avun ve Erkân'ının şiddetli zülûmleri üzerine, kavmi, kendisinden önce de, kendisinden sonra da eziyet çekmelerinden Mûsâ'ya şikâyet ederler. O da, Rabb'inin düşmanlarını yok etmesi ve Arz (yeryüzü)'da kendilerini, nasıl davranacaklarına bakmak için "halffe kılmak istemesi"nin sözkonusu olduğunu bildirir (قال عسى ربكم أن يهلك عدوكم ويستخلفكم في الارض فينظر كيف تعملون)¹¹².

Sonunda Fir'avun ve kavmi, Mûsâ'nın Allah'ın elçisi olduğu inancı mücâdelesinde, Nûh, Âd ve Semûd kavminin bu merhaledeki akibetlerine uğrarlar. Denizde boğulurlar¹¹³. İsrâiloğulları, Mısır'a vâris olurlar¹¹⁴. Hz. Mûsâ görevini tamlayarak, İsrâiloğulları ile göç edip, Rabb'inin istediği yere gelir. Rabb'yle buluşmaya gitmek için, kardeşi Harun'a, kavmi içinde yerine geçmesini, onları ıslâh edip bozguncuların yoluna tâbi' olmamasını ister (وقال موسى لآخيه هرون اخلفني في قومي). Bu buluşmadan, herşeyden bir öğütün yazıldığı ve uzun uzadıya açıklandığı levhalarla döner. Buna sıkıca sarılması ve milletinin de, bunları en güzel şekilde tutmasıyla emrolunur¹¹⁶.

108 7 el-'Arâf 78; 11 Hûd 67.

109 11 Hûd 66.

110 10 Yûnus 87.

111 7 el-'Arâf 128.

112 7 el-'Arâf 129.

113 7 el-'Arâf 136.

114 17 el-İsrâ' 101.

115 7 el-A'râf 142.

116 7 el-A'râf 145.

Kendilerine Allah'a karşı gelenlerin yurdu gösterilir¹¹⁷. Buranın yerleşmeleri için kendilerine farz kılındığı bildirilir¹¹⁸ ve savaşmaları istenir¹¹⁹; fakat onlar vazgeçerler¹²⁰. Bunun üzerine, Hz.Mûsâ, kendisi ve kardeşinin, bu kavimle aralarının ayrılmasını ister¹²¹. Bu şekilde burası, onlara kırk yıl haram kılınır ve onlar da, şaşkın şaşkın dolaşıp dururlar¹²².

F. HZ. DÂVUD'DA

İsrâiloğulları'nın bu şaşkın şaşkın dolaşmaları sonunda, ileri gelenleri (الاولاد), yeni nebilere, kendilerine bir Melik (الملك), yani Kral gönderilmesini, Allah yolunda savaşacaklarını bildirirler¹²³. Nebileri de, Allah'ın kendilerine Talut'u melik olarak gönderdiğini haber verir¹²⁴. Allah'ın izniyle Calut ve ordusunu bozguna uğratırlar. Talut'un ordusundaki askerlerden biri olan Dâvud da, Calut'u öldürür¹²⁵. Burada Allah, savaşı yeryüzünü fesaddan korumak için, insanlara vermiş olduğu bir lütûf olarak belirtir¹²⁶. Sonra, Allah Dâvud'u güçlendirir¹²⁷. Ona mülk (مُلْكٌ)¹²⁸ verir¹²⁹; ve bunu kuvvetli kılar¹³⁰. Hikmet verir; konuşmaları ayırdetme ve kesin hüküm vermekle yetkilendirir¹³¹, yani görevli kılar. O'na dilediğinden öğretir¹³². Zebur'u indirir¹³³. İlim verir.

117 7 el-A'râf 145.

118 5 el-Mâ'ide 21.

119 5 el-Mâ'ide 23.

120 5 el-Mâ'ide 24.

121 5 el-Mâ'ide 25.

122 5 el-Mâ'ide 26.

123 2 el-Bakara 246.

124 2 el-Bakara 247. Bu âyette, zamanın Melik (الملك) olma ölçüsüne de işâret vardır: O da, "maldaki çokluktur (سعة من المال)". Bu kimde ise, o, "mülk (مُلْكٌ)"e, yani hükmetmeye daha hakk sahibidir. Ancak, âyet buna değişiklik getirmiştir. Yeni ölçü, "ilimde ve vücûtta güçlülük (بسطة في العلم والجسم)"dür.

125 2 el-Bakara 251.

126 2 el-Bakara 251.

127 38 Sâd 17.

128 Mülk (مُلْكٌ) ile Melik (مَلِكٌ), yani hükümler olunur.

129 2 el-Bakara 251.

130 38 Sâd 20.

131 38 Sâd 20.

132 2 el-Bakara 251.

133 17 el-İsrâ' 55; 4 en-Nisâ' 163.

Sonra, bunlarla Dâvud'u dener; her defasında o, Allah'a yönelir, teslim olmuş bulunur. İşte bu takdirden sonra Allah, "Arz'da (yeryüzünde) halffe kılındığı" ifadesini kullanır (يا داود إنا جعلناك خليفة في الارض)¹³⁴; bunu da, ancak yüklendiklerini yerine getirmekle kâim olacağını; ihmal ve hevesine uyma halinde zâil olacağını Dâvud'a bildirir¹³⁵. Böyle bir halden sonra, sapanların sonunun ise, azab olacağını, ona haber verir¹³⁶. Neticede, İsrâiloğulları'ndan bu kavim de, görevlerini unuttur; yüklendiklerini yerine getirmez; heveslerine mahkûm olur; böylece de, Dâvud'un diliyle lânetlenirler¹³⁷.

6. HZ. MUHAMMED'DE

Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâîl, Ka'be'nin temellerini yükseltirken¹³⁸ Rabb'lerinden, kendilerinin O'na teslim olanlardan kılmasını (واجعلنا وأرنا) kendilerine Ka'be için ibâdet yollannın gösterilmesini (من ذريتنا أمة) ve soylarından da, O'na teslim olan bir Ümmet (من ذريتنا أمة) kılınmasını; içlerinden onlara, Rabb'lerinin âyetlerini okuyan, Kitâb'ı ve Hikmet'i öğreten, onları her kötülükten arıtan (يُزكِيهِمْ) peygamber (رسولاً منهم) göndermesini dua ediyorlardı¹⁴².

Rabb'i İbrâhîm'e "teslim ol" buyurduğunda, o, Alemier'in Rabb'ine teslim oldum demişti¹⁴³. Rabb'i İbrâhîm'i bir takım emirlerle denemiş, o da onları yerine getirmişti¹⁴⁴. Allah, onu insanlara önder kılacağını (إني جاعلك للناس إماماً) söylemiş; o da, soyundan da istemiş; Allah, soyundan zâlimlere (الظالمين) bu ahdinin yetişmeyeceğini bildirmişti¹⁴⁵.

Böylece, Allah'ın Evi, Ka'be insanlar için toplanma ve güven yeri kılınmış; İbrâhîm ve İsmâîl'den, bu Evi ziyâret edenler, kendini ibâdete

134 38 Sâd 26.

135 38 Sâd 26.

136 38 Sâd 26.

137 5 el-Mâ'ide 78.

138 2 el-Bakara 127.

139 2 el-Bakara 128.

140 2 el-Bakara 128.

141 2 el-Bakara 128.

142 2 el-Bakara 129.

143 2 el-Bakara 131) إذ قال ربه أسلم قال أسلمت لرب العالمين

144 2 el-Bakara 124.

145 2 el-Bakara 124.

verenler, rukû' ve secde edenler için, temiz tutulması istenmişti¹⁴⁶. Ziraat'a elverişsiz bu vadiye yerleşen Hz. İsmâil ve zurriyetine, insanların gönülleri meylettirilmiş; Allah'a şükür etmeleri için ürünlerle rızıklandırılmışlardı¹⁴⁷. Bu itibarla, Hz. İsmâil zurriyetinden Kureyşler'in, kış ve yaz seferlerindeki "İlâf (إيلاف)"¹⁴⁸ını Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın onları, açlıktan ve korkudan uzak kılan nimetleri olarak hatırlatmaktadır¹⁴⁹.

Tarih de, Abdu'l-Muttalib'in, o zamanki devletler ile, Kureyşleri, iktisâdî ve ictimâî varlıklarını kabul eder siyâsî bir birlik, yani devlet mesâbesinde yaptığı anlaşmalar¹⁵⁰ güvencesinde, bu seferlerin kâr ve lezzetini zirveye çıkardığını; bu sayede Kureyşler'in büyük bir servete ulaştığını ve bunun da, Kureyş'e medeniyeti ve Mekke'ye de refahı getirip yerleştirdiğini kaydetmektedir¹⁵¹.

İşte Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'in Mekke'deki kavmine, bütün bunlar ile, kendilerinin "yeryüzünün halîfeleri kılınmaları"nı (هو الذي جعلكم)¹⁵² hatırlatarak, onları, Nûh, Hûd, Sâlih ve diğer peygamberlerin kavimlerini uyardıkları gibi, Allah'a kulluk etmelerini, O'ndan başka tanrı olmadığını ve kendisinin de, O'nun elçisi olduğunu, bunun için, kendilerinin bilmediğini Allah katından kendisine bildirdiğini, sakınmalarını, ancak bu şekilde merhâmete uğrayacaklarını, çünkü büyük bir azabın, süra üflendiği vakitte hiç de kolay olmayacak zorlu günün geleceğini söylemesini¹⁵³ ve inkâr edenin inkârının kendi aleyhine olacağını haber verir¹⁵⁴.

Kur'ân-ı Kerîm, aslında kendilerinin, önceki nesillerden peygamberleri

146 2 el-Bakara 125.

147 15 İbrahim 37; 2 el-Bakara 126.

148 *Hâşim bin Abdi Menaf* (هاشم بن عبد مناف), Kureyş sûresinde belirtildiği gibi, Yemen'e kış ve Şam'a yaz seferleri düzenliyordu. Bu seferlerde, *Hâşim*, kabile reislerinin mallarını kendi mal ve hayvanlarına katıyor; dönüşte de, onlara karlarını veriyordu. Böylece, kabileler seferden ve *Kureyş* de, düşmandan kurtulup, güven içinde oluyordu. İşte buna *İlâf* deniliyordu. (Ali Husnî *el-Harbutî, Tarihu'l-Ka'be*, 2. Baskı, Dâru'l-Cil, Beyrût 1987, s. 48. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Muhammed Hamidullah, *El-İlâf Veya İslâmdan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri*, Çeviren: İsmail Cerrahoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1961, Cilt IX, Ankara 1962, s. 213-222.

149 106 Kureyş 1-4.

150 el-Harbutî, s. 43.

151 el-Harbutî, s. 47.

152 35 Fâtır 39.

153 74 el-Müddessir 1-10.

154 35 Fâtır 39.

onlara belgeler getirmişken, haksızlık ederek, inanmadıklarında, yok edilmeleri üzerine, "Arz'da halife kılınmış oldukları"nı (ثم جعلناكم خلائف في الأرض)¹⁵⁵ bildirerek, Allah'ın müstağni ve rahmet sâhibi olduğunu; dilerse, kendilerini başka bir milletin soyundan getirdiği gibi, kendilerini yok edip, dilediğini "halife kılacağı"nı (ويستخلف من بعدكم ما يشاء)¹⁵⁶; ve hatta, dilerse kendilerine bedel, "Arz'da (yeryüzünde) Melckleri Halife Kılacağı"nı (لو نشاء لجعلنا منكم ملائكة في الأرض يخلفون)¹⁵⁷ belirtir.

İşte herkesin kazandığının kendine olduğu (ولا تكسب كل نفس إلا)
(ولا تزر وازرة وزر أخرى) ve kimse, kimsenin yükünü taşımadığını (عليها), sonunda dönüşün Kendisine olacağını¹⁵⁸ belirten Yüce Allah, kendilerine verdikleri ile kendilerini denemek için, "Arz (yeryüzü)'da halifeler kılındıkları"nı ve bazılarının bazılarına derecelerle üstün kılındığını (وهو الذي جعلكم خلائف الأرض ورفع بعضكم فوق بعض درجات ليبلوكم في ما اتاكم)¹⁵⁹ haber verir. Dikkat etmelerini, yoksa cezalandırmasının süratli olacağını bildirir¹⁶⁰.

Kur'ân-ı Kerîm, Mekke'de inen son sûre olan el-Ankabut'da¹⁶¹, bu Mekke hayatının bitimini, ayrılışlar hüznünü ve kutsal göçün gerçekleşme heyecanını yansıtırken, insanların "inandık" demekle bırakılmayacaklarını¹⁶²; korkuyla, açıklıkla, malları ve canlarıyla deneneceklerini, bunda sabredenlerin müjdeleneceğini bildirmektedir¹⁶³.

Böylece Medîne hayatında, inananlara, fitne kalmayıp, yalnız itaatın Allah'ın oluncaya ve yeryüzünde Dîni hâkim kılincaya kadar savaşmaları emredilir¹⁶⁴. İşte Kur'ân-ı Kerîm, bu savaşlardan elde edilen ganimetler için, inananların, Allah'ın düşmanlarına ait olan mallara ve arazilere "halife kılındıklarını (مما جعلكم مستخلفين فيه)¹⁶⁵ HLF maddesinden türemiş

155 10 Yûnus 14.

156 6 el-En'âm 133.

157 43 ez-Zuhruf 60.

158 6 el-En'âm 164.

159 6 el-En'âm 165.

160 6 el-En'âm 165.

161 Muhammed Abdu's-Selâm Kefâfî ve arkadaşları, *Fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, Dirâsât ve Muhâdarât, Dâru'n-Nehdeti'l-'Arabiyye*, Beyrût 1972, s. 59.

162 29 el-'Ankabût 2-4.

163 2 el-Bakara 155.

164 8 el-Enfâl 39.

165 57 el-Hadîd 7.

kelime kullanarak işâret edip, bunların infâk edilmelerini ister¹⁶⁶. Allah, bu ve benzeri diğer istekleri neticesinde, bu inanan ve yararlı işler yapanların, yeryüzünde halife kılınmalarını şu âyeti ile bildirir:

"*Deki: 'Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin.' Eğer yüz çevirirseniz bilin ki, o peygamber, kendisine yükletilenden ve siz de, kendinize yükletilenden sorumlusunuz. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulursunuz, peygambere düşen apaçık tebliğdir*¹⁶⁷. Allah, içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına, onlar için beğendiği dîni temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir. Çünkü, onlar Bana kulluk eder, hiçbir şeyi Bana ortak koşmazlar. Bundan sonra inkâr eden kimseler, işte onlar artık yoldan çıkmış olanlardır¹⁶⁸. Namaz kılın, zekât verin, peygambere itaat edin ki, size merhâmet edilsin¹⁶⁹. İnkâr edenlerin, Bizi yeryüzünde âciz bırakacaklarını sanmayasın; varacakları yer ateştir; ne kötü dönüşür.¹⁷⁰"

Bu şekilde, "Hz. Muhammed ve etrafındaki mü'minler, halife kılınırlar". Böylece, Hz. Muhammed kavmi için Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan halife ve müştakları ile ilgili âyetler de nihayetlenmiş olmaktadır.

III. HALİFE KELİMESİ'NİN YAPISI, SÖZLÜK ANLAMI, KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ DELÂLETİ VE BU DELÂLETE AİT İÇERİĞİ

Şimdi, Kur'ân-ı Kerîm'de halife kelimesinin kullanışlarına ait geçtiği yerler ve alâkalı olduğu vâkı'alara dâir kronolojik olarak sunmaya çalıştığımız bu bilgileri değerlendirip, "halife" kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'deki delâletini ve bu delâlete ait içeriği belirlemeye çalışalım:

A. ARAPÇA'DA HALİFE KELİMESİNİN YAPISI VE SÖZLÜK ANLAMI

Halife خليفة kelimesi, H L F خ ل ف maddelerinden¹⁷¹, فعيل vezninde

166 57 el-Hadîd 7.

167 24 en-Nûr 54.

168 *وعد الله الذين آمنوا منكم وعملوا الصالحات ليستخلفنهم في الأرض كما استخلف الذين من قبلهم وليمكنن لهم دينهم الذي ارتضى لهم وليبدلنهم من بعد خوفهم أمناً يعبدونني لا يشركون بي شيئاً ومن كفر بعد ذلك فأولئك هم الفاسقون* (24 en-Nûr 55).

169 24 en-Nûr 56.

170 24 en-Nûr 57.

171 Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-İfrikî, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sâdr, Beyrut, Tarih Yok, C. IX, s. 82 ve devamı.

türemiş, فاعل mânâsında bir kelimedir¹⁷². "Halife" kelimesinin sonunda bulunan "e", yani "te (الهاء)" ya تَأْتِي الصِّفَا denilir ve "mübâlağa" için eklenmiş olduğu bildirilir¹⁷³. Bu şekilde halife kelimesinin "sıfat-ı gâlibeden bir isim" olduğu belirtilmektedir¹⁷⁴.

Bu yapısal özelliklerine göre "halife" kelimesi, Arab Dili Sarfı'nda¹⁷⁵ kelimenin isim, fiil ve harf şeklindeki üçlü taksiminde, isim kapsamında sıralanan es-sıfatu'l-muşebbehe (الصِّفَا الْمَشْبَهَة) ¹⁷⁶ içinde yer alır¹⁷⁷.

Arapça Dilbilgisi kitaplarında, es-sıfatu'l-muşebbehe yapısı ile kelimenin şu anlamlara delâlet ettiği kaydedilmektedir¹⁷⁸:

1. Kelimeye ait özellik, ya da onu diğerlerinden ayırtedici sıfatı anlatan "yalın mânâya", yani fiilin "matar mânâsına",
2. Yalın manayı ikâme eden (yapan) "eşya" veya "şahsa", yani bu sıfatla vasıflanan şeylere veya kimselere, bir başka ifadeyle, matar mânânın sâbit olduğu eşya veya şahsa,

172 Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045), *Muşkilu 'İrâbi'l-Kur'an*, Cilt I, 4. Baskı, Tahkik: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrût 1988, s. 87; Ebû'l-Bekâ' Abdullah b. el-Huseyn el-'Ukberî (ö. 616/1219), *et-Tıbyân fî 'İrâbi'l-Kur'an*, Cilt I, Tahkik: Ali Muhammed el-Bacâvî, İsâ'l-Bâbî el-Halebî ve şurakâhu, Yer ve Tarih Yok, s. 47. Ayrıca bakınız: *Ebû's-Su'ud, Mefatihü'l-Ğayb (et-Tefsiru'l-Kebîr) II Muhammed er-Râzî Hâmişi*, C. I, s. 176; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, T. C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatından, İstanbul 1935, C. I, s. 300; *İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Zeyyât, Hamid Abdu'l-Kâdir, el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Tahrân, Tarih Yok, s. 251; Ferit *Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara 1962, s. 379.

173 el-Kaysî, I, 87; Ebû's-Su'ud, I, 176; Yazır, I, 300; İbrahim Mustafa ve arkadaşları, I, 251; Develioğlu, s. 379.

174 Yazır, I, 300.

175 *Biçim Bilgisi (Morfoloji)*: Kelimenin yapısını, kısımlarını ve kelimenin uğradığı değişiklikleri inceler.

176 Antuan ed-Dahdâh, *Mu'cemu Kavâidi'l-Luğati'l-Arabiyye fî Cedâve ve Levhât*, 3. Baskı, Mektebetu Lubnân, Beyrût 1987, s. 4.

177 *Alî el-Cârim*, Mustafâ Emin, *Kutâbu'n-Nahvi'l-Vâdih fî Kavâidi'l-Luğati'l-Arabiyye II'l-Medârisi's-Sâneviyye*, Cilt II, 22. Baskı, Mısır 1965, s. 84, 85; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi ma'a Rabtihi bi'l-Esâlibi'r-Rafi'e ve'l-Hayâti'l-Luğaviyyeti'l-Muteceddide*, Cilt III, 8. Baskı, Dâru'l-Ma'arif, el-Kâhire, Tarih Yok, s. 292-293.

178 Bahâ'u'ddîn Abdullah b. 'Akîl el-'Akiliyyi'l-Hemâdâniyyi'l-Mısri (ö. 769/1367), *Şerhu'bni 'Akil*, Cilt II, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrût 1987, s. 144-145; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, s. 281-283.

3. Bu mânânın, yani sıfatın mevsûfta (sıfatlanmışta) geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlarda sâbit olduğuna,

4. Bu mânânın, yani sıfatın mevsûfuna sürekli bir şekilde tutunup kaldığına, ayrılmayacağına, ya da sürekli gibi durduğuna.

Buna göre, yukarıdaki bu dört anlamı toparlayarak, es-sıfatu'l-muşebbehe için, fiilin mastar mânâsının kendisinde sâbit ve sürekli olduğu şahsı bildirdiğini söylemek mümkündür¹⁷⁹.

Es-sıfatu'l-muşebbehenin, genellikle sulâsî lâzım (geçişsiz) fiillerden kaideye uygun (kıyâsî) olarak türetildiği¹⁸⁰ gibi, semâ't olarak da türemiş gelir, yani işitilerek öğrenilir. Sulâsî lâzım fiiler dışında, yani mezîdlerde (rubâ'î ve humâsî gibi) mânânın sâbit ve devâmlı olduğu, değişen ve yenilenen olmadığı vurgulanmak istediğinde "ismu'l-fâil" vezinlerinde türetilir¹⁸¹.

Kaide dışı olarak meteaddî (geçişli) fiillerden semâ't şeklinde geldiği de görülmüştür¹⁸².

H L F خ ل ف ف maddesinin lâzım fiil mânâları ise şunlardır¹⁸³:

1. Eşyanın değişmesi **تغییر** ve bozulması **فسد**,
2. Eşyanın iki şikkından biri üzerinde bulunması,
3. İnsanın ahmak olması,
4. İnsanın birşeyden yüz çevirmesi, ona karşı olması.

H L F خ ل ف ف maddesinin müteaddî fiil mânâları ise şunlardır¹⁸⁴:

1. Birine arka olmak, onu arkasına almak,
2. Birinden sonra gelmek ve onun yerini almak.

B. KUR'ÂN-I KERİM'İN DELÂLETİ VE İÇERİĞİ

Halife kelimesi es-sıfatu'l-muşebbehe yapısında olduğuna ve es-sıfatu'l-muşebbehenin de, fiilin mastar mânâsı kendisinde sâbit ve sürekli bulunan şahsı bildirdiğine göre, Kur'ân-ı Kerîm'de halife kelimesinin delâleti ve içeriği bu mastar mânâları ile bu mastar mânâlara ait kişiliklerin tesbîti ile belirlenecektir.

179 Benzer belirlemeler için bakınız: Hüseyin Atay, İbrahim Atay, Yakub İskender, **Modrn Arapça II Sarf**, Nur Matbaası, Ankara 1964, s. 42.

180 İbnu'l-'Akîl, II, 145; Abbâs Hasan, **en-Nahvu'l-Vâfî**, III, 285.

181 ed-Dahdâh, **Mecmû'u'l-Kavâ'id**, s. 84.

182 Hüseyin Atay ve arkadaşları, s. 42 Dipnot 2.

183 İbrahim Mustafa ve arkadaşları, **el-Mu'cemu'l-Vasît**, I, 250.

184 İbrahim Mustafa ve arkadaşları, **el-Mu'cemu'l-Vasît**, I, 250.

Bunun için, önce "mastar mânâları", sonra da "ilgili kişilikleri" aşağıda tesbîh etmeye çalışalım:

1. HALİFE KELİMESİNİN MASTAR MÂNÂLARI ("OLGU" BİLDİRMESİ)

Kur'ân-ı Kerîm'de, halîfe kelimesinin en eski kullanımı, Allah ile Melekler arasındaki diyalogda¹⁸⁵ sözkonusu olmuştu. Bu diyalogda, en güzel amel ölçüsü ile Melekler'in, Cinler'in ve İnsanlar'ın "ilâhî düzendeki" yerlerine yerleştirilmeleri işinin başlatılması ile alakalı olarak, bu işin başlatıldığı mekân (yer) ve metoda (yönteme) ait özellikleri içermesiyle seçilmiş olabileceğini düşündüğümüz "halîfe" kelimesi, "arzda halîfe kılıyorum" terkihi içinde kullanılırken, Melekler'e "halîfe" kelimesi ile, arzda bir varlığın yaratılması bildiriliyor, değildi; yani, burada bir yaratma yoktu. O halde ne vardı? Bizce, bunu *et-Taberî* (ö. 310/922), *Hasan* ve *Katâde*'nin bunu, "Arz'da arkası arkasına hal değiştirmesi yapacağım" şeklinde tevfil ettiklerini bildirdiğinde cevaplamış oluyordu¹⁸⁶. Nitekim *ez-Zemahşerî* (ö. 538/1143) ve kanaatimizce de ondan *er-Râzî* (ö. 606/1209), bu konuda şöyle demektedirler: "جعل iki mef'ûl alan جعل fiilindedir. Bu, mübteda ve haberin önüne gelerek, bu ikisini kendisine mef'ûller kılar. Buna göre, في الأرض خليفة de, "Halîfe" birinci, "Arz" ise ikinci mef'ûl olup cümle; "Arz'da ardarda gelen haldeğiştiriciyim" manasındadır¹⁸⁷.

Yine, Allah ile Melekler arasındaki diyaloga ait cümlelerde, Melekler'e ait olan, "Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz, Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz."¹⁸⁸ şeklindeki sözlerde, Melekler, kendilerine değişik ve belki de zıt olan halleri "bozgunculuk yapmak" ve "kanlar akıtmak" şeklinde zikretmişlerdir.

Buna göre, yukarıdaki âyetlerin ışığında, "halîfe" kelimesinin "Arz'da arkası arkasına hal değiştirmesi"ne delâlet ettiğini ve bu "olgu" delâletine ait içerigin de, Melekler'in sıraladığı ve H L F maddelerinin lâzım ve müteaddî fiil mastar manları içinde, "değişme ve bozulma", "arka olma", "sonra olma ve onun yerini alma", "iki şıktan biri üzerinde bulunma" şeklinde yerlerini bulan, "fesad (değişip-bozulma)", "kan akıtma (müdahale-arka olma)", "hamd ile tesbih (fesattan sonra olma ve onun yerini alma)",

185 2 el-Bakara 30.

186 et-Taberî, I, 448.

187 Ebû'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-'Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Cilt I, Şirketu Mektebe, Mısır, Tarih Yok, s. 271; *er-Râzî*, I, 165.

188 2 el-Bakara 30.

"*takdîs etme (tevhîd ve şirk ikili şikkında, tevhîd üzerinde bulunma)*" hallerinden meydana geldiğini söylemek mümkün olmaktadır. Sanki bu, "وقَدَّرَ" âyetinde belirtilen, "yeryüzündeki oluşumlara ait dört vakit (hal) kanunu"¹⁸⁹nu gerçekleştirir.

B. HALİFE KELİMESİNİN MASTAR MÂNÂLARINA AIT KİŞİLİKLER

Allah ile Melekler arasındaki diyalog cümleleri şöyle verilmektedir¹⁹¹:

Allah :

Melekler :

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً
أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ
وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ

Allah :

Allah, Melekler'e "arzda halife kılacağını" bildirir. Bu kelâm şu

öğelerden oluşur:

- 1) جَاعِلٌ
- 2) فِي الْأَرْضِ
- 3) خَلِيفَةً

Melekler de, şaşkınca, "Oraya bozgunculuk yapacak ve kanlar akıtacak birilerini mi yerleştireceksin, oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdîs ediyoruz." cevabını verirler. Bu da, şu öğelerden oluşur:

- 1) أَتَجْعَلُ
  - 2) فِيهَا
  - 3) مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ
- Görüldüğü gibi, bu karşılıklı konuşmada, aynı sayıda öğeler kullanılmıştır. Halife dışında kullanılan öğelerin maddeleri de aynıdır.

Halife'ye karşılık ise, şu vasıflı kimseler zikredilmiştir:

- 1) Fesad çıkaran, yani bozgunculuk yapan,
- 2) Kanlar döken,
- 3) Allah'ı hamd ile tesbih eden,
- 4) Allah'ı takdîs eden.

İşte Melekler'in, yukarıdaki cevaplarında, sanki "halife kılınmağı",

189 41 Fussilet 10.

190 Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 476. Ayrıca bakınız: et-Taberî, I, 435.

191 2 el-Bakara 30.

"hamd ile Allah'ı tesbih ve takdis edenlere", yani kendilerine lâıyk görme halleri vardır. "fesad çıkaran ve kan akıtanların" bundaki yeri tuhaflarına gitmektedir.

Buna göre, Kur'ân-ı Kerım'de "halıfe" kelimesinin hangi hal ve hangi kişilikte sözkonusu olduğunu, Kur'ân-ı Kerım'de halıfe kelimesinin kullanıldığı yerelere ve ilgili vâkı'alara tekrar bir gözatarak belirlemeye çalışalım:

IV. KUR'AN-I KERİM'DE HALİFE KELİMESİ İÇERİĞİNİN İLGİLİ VÂKİ'ALARDA GÖRÜNÜMÜ

Biz, bu dört ayrı kişiliği "halıfe kılma" oluşumunda, Kur'ân-ı Kerım'in kendileri ve kendilerine tâbi olanlar için halıfe kelimesini kullandığı, bilgilerini yukarıda sıraladığımız bütün peygamberlerde şu şekillerde görebilmekteyiz:

A. DEĞİŞME-BOZULMA HALİ (AŞAMASI) VE FESAD (BOZGUNCULUK) VASFI

Allah'ın yüklediği emrin, kulca ihraîl edilmesi, yerine getirilmemesi, zamanla unutulması, ve müteakiben hevasının, Allah'ın emri yerine kâim olması ve kendisine tahakküm etmesi aşamasıdır.

Bu hâlin, HLF maddesi lâzım fiil manalarından; birinci, yani eşyanın değişmesi ve bozulması; üçüncü, yani insanın ahmak olması; ve dördüncü, yani insanın bir şeyden yüz çevirmesi, ona karşı durması manaları ile, müteaddi fiil manalarından; ikinci, yani birinden sonra gelmek ve onun yerini almak, manalarını kapsadığını söylemek mümkündür.

Bu aşama, vâkı'ada da şöyle görülür:

Hız. Adem olayında; bu, Havvâ ile birlikte Allah'ın emirlerinden çıkmaları; İblis'in uyarmaları ile hevâlarına uymaları ve yasaklanmış ağaçtan yemeleri hâlidir.

Hız. Nûh'da; kavminin içinde bulunduğu vaziyet üzerine, kendisinin, Allah'ın elçisi olarak gönderilmesi ve onlardan Allah'a kulluk etmelerini ve O'ndan başka tanrı olmadığını bildirme hâlidir.

Hız. Hûd'da; Nûh kavminden sonra yeryüzünde halıfe kılınan ve vücûdca onlardan üstün yaratılan Ad kavminin, bu nimetleri unutarak, yeryüzünde haksız yere büyüklük taslama hâlidir.

Hız. Sâlih'de; Âd kavminden sonra yeryüzünde halıfe kılınan, Arz'da yerleştirilip, onlardan imâr etmelerinin kendilerinden istendiğini, bunu gerçekleştirmek için Allah'ın verdiği nimetlerini unutmaları ve Allah'a itaatı "deve emri" ile yerine getirmemeleri hâlidir.

Hız. Mûsâ'da; Fir'avn ve Erkânı'nın bulunduğu hâlidir.

Hız. Dâvud olayında ise; İsrâiloğulları'nın Allah'ın savaş emrine karşı

durmaları, kırk yıl başı-boş dolaşmaları hâlidir.

Hız. Muhammed'de; Hız. İsmâil ve zurriyetine insanların gönüllerinin meylettirildiğini ve Allah'a şükretmeleri için, ziraata elverişsiz bu vadede, ürünlerle rızıklandırıldıklarını, Kureys'in kış ve yaz seferlerindeki flâfları ile, Allah'ın kendilerini açlıktan ve korkudan uzak kılan nimetlerini unutmaları ve kendilerinin, Allah'a inanmayan haksızlık eden nesillerin yerlerine yeryüzünde halife kılındıktan sonra, Allah'ın Hız. İbrâhîm ve Hız. İsmâil ve zurriyeti için râzı olup, yerleştirdiği "hanif dîni"ni terketmeleri hâlidir.

B. MÜDAHALE HALİ (AŞAMASI) VE KANLAR AKITMA VASFI

Bu, fesada Allah'ın müdahalesi aşamasıdır. İki şekilde tecelli eder:

- a) Allah kendi katından direk olarak azâb eder,
- b) Kendisine inanmış beşer kulları vasıtasıyla savaş eder.

Bu hâl ise, HLF maddesi lâzım fiil manalarından ikinci, yani eşyanın, iki şikkından biri üzerinde bulunması manası, yani kişi, ya imânda, ya da redde, yani inkârda yerini alması ile, müteaddi fiil manalarından birinci, yani birine arka olmak, onu arkasına almak, yani, mü'minlerin, Allah'a arka olması, veya Allah'ın islâhı, mü'minleri yeryüzünde arkasına alarak gerçekleştirmesi manası içinde görülür.

Bu aşama da, vâkı'ada da şöyle ortaya çıkar:

Hız. Adem olayında; bu, Allah'ın doğrudan müdâhalesi ve birbirlerine düşman olarak, onları dünya arzına indirmesidir.

Hız. Nûh'da; yalanlayanların suda boğulmasıdır.

Hız. Hûd'da; 7 gece ve 8 gün esen dondurucu kasırga ile kökleri kesilmesidir.

Hız. Sâlih'de; dişi devenin kesilip devrilmesi üzerine, bir sarsıntı ile, oldukları yerde diz üstü çöküvermeleridir.

Hız. Mûsâ'da; Fir'avun ve Erkân'ın denizde boğulması hâlleridir.

Hız. Dâvud olayında ise; Calut ve ordusu ile, Allah için savaşma hâlidir.

Hız. Muhammed'de ise; Hız. Muhammed'i tasdik edenlerin Mekke'den Medine'ye göç etmeleri, fitne kalmayıp, yalnız itaatın Allah'ın oluncaya ve yeryüzünde Dîni hâkim kılmaya kadar savaşmaları emri ile, bunun her zaman için yüklenmesi ve özellikle o zaman inananlarının tatbik etme hâlidir

C. ISLAHİN RUCU' HALİ (AŞAMASI) VE HAMD İLE ALLAH'I TESBÎH VASFI

Bunda, Allah'a inananlar gâlib gelir. Yeryüzünde, yani dünya arzında islâh rucû'eder.

Bu, **HLF** maddesi lâzım fiil manalarından ikincinin, yani eşyanın iki şıktan biri üzerinde bulunması ile belirlenen mana içinde olma hâlidir. Bu halde, yeryüzünde insanlar, imân ve küfür ikili şıkkından, imân üzere bulunmakta; küfrün çarptırıldığı helâktan kurtuldukları için de, Allah'ı hamd ile tesbih etmektedirler. Müteaddî fiil manalarından da, birinci, yani birine arka olmak, onu arkasına almak, ile ikinci, yani birinden sonra gelmek ve onun yerini almak hâlini açıklar. Bunda, fesad (bozma) yerini salâha (düzelmeye), inkâr yerini tasdîke, kâfir yerini mü'mine bırakmış; yani, salâh fesada, tasdîk imâna, mü'min kâfire halef olmuştur.

Bu aşama ve vasıflar vakialarda şöyle görülür:

Hz. Adem olayında; bu, Hz. Adem, Hz. Havvâ ve İblîs'in inişinden sonra, Hz. Adem'in, Rabb'inden emirler alması aşaması ve onları yerine getirmesi ve Rabb'inin de bunun üzerine tevbesini kabul etmesi hâlindeki vasıftır..

Hz. Nûh'da; inananların kendilerine bildirilen şekilde bir gemi yapıp, sularda boğulmaktan kurtulma aşaması ve vasıfları ise, selâmet ve bereket ile gemiden inip yeryüzüne yerleştirilmeleri hâlinde taşımış oldukları özellikleridir.

Hz. Hûd'da ve Hz. Sâlih'de kendisi ile beraber kurtulanların hâlidir.

Hz. Mûsâ'da; Mısır hicretinden sonra, kendisinin Allah ile emrolunduğu yerde buluşma hâlidir.

Hz. Dâvud'da ise; Calut ve beraberindekilerin yerini İsrailoğullarının alması, sonra Allah'ın Hz. Dâvud'u güçlendirip, ona mülk vermesi ve bunu kuvvetli kılması hâlidir.

Hz. Muhammed'de de; bu, Kur'ân-ı Kerîm'in 24 en-Nûr Medenî sûresinin inişindeki zaman ile de, Allah'ın içlerinden inanıp yararlı iş işleyenleri, kendilerinden önce halîfe kıldığı gibi, kendilerini de yeryüzünde halîfe kıldığını bildirdiği aşama ve Kur'ân-ı Kerîm'in 110'uncu en-Nasr Medenî sûresinin inişindeki zaman ile dile getirildiği hâlidir: "*Ey Muhammed! Allah'ın yardım ve zafer günü gelip, insanların Allah'ın dînine akın akın girdiklerini görünce, Rabb'ini överek tesbih et. Ondan bağışlama dile. Çünkü O, tevbeleri daima kabul edendir.*". İşte bu zaferle, yeryüzüne islâh rucû' eder.

D. YENİ EMİR VE NEHİLERİN GELMESİ AŞAMASI VE BUNLAR İLE ALLAH'I TAKDİS ETME VASFI

Gâlib mü'minlere, yeryüzünün bu islâhı hâlinde, "ilim" iner. Bu ilimde şunlar vardır:

- a) Görev,
- b) Bu görev ile alakalı yeni emir ve nehiyeler,
- c) Nimetler, yani bu görev ile alakalı emir ve nehiyeleri gerçekleştirme ve devam ettirme yolları.

Bu, **HLF** maddesi lâzım fiil manalarından ikincinin, yani eşyanın iki

şıktan biri üzerinde bulunması ile belirlenen mana içinde olma hâlidir. Bu hâlde, Allah'a devamlı yönelme, ve yeni emirlerine teslim olma şıkkı üzerinde bulunulur. Müteaddî fiil manalarından da, ikinci, yani birinden sonra gelmek ve onun yerini almak hâlini açıklar. Bunda, yeni emir ve nehiylere arka olunur; bu yeni emir ve nehiyeler arkaya alınarak, Allah takdîs edilir; ayrıca, Allah'ın indirdiği bu yeni ilim ile, önceki emirleri, yüklediği görevler ve gerçekleştirme yolları, yani nimetleri ile bunlara sâhip kimseler, yerini bu yeni ilme ve onunla yüklenen kimselere bırakmış; ve indirilen bu yeni ilim ve yüklenenleri, öncekinin yerini almış; yani, ona halef olmuştur.

Bu aşama ise, vâkı'alarda da şöyle görülür:

Hz. Adem olayında; bu, Hz. Adem, Hz. Havvâ ve İblîs'in inişinden sonra, Hz. Adem'in, Rabb'inden emirler alması; onları yerine getirmesi ve Rabb'inin de bunun üzerine tevbesini kabul etmesi; bu şekilde, Cennet'deki "bu ağaçtan yeme" emir ve görevinin yerini, yeni emirler, görevler ve bunları gerçekleştirme yollarına bırakması; bu bilgi ile yeryüzündeki yaşantısını ve görevlerini yerine getirmesi şeklinde görülür. İşte bu, Hz. Adem ve Hz. Havvâ'nın, Allah'ı hamd ile tesbîh ve O'nu takdîs etme hâlidir.

Hz. Nûh'da ise şu hitâbdaki hâlidir: "Ey Nûh! Sana ve seninle beraber olan Ümmet'lere (ممت), bizden bir selâmet ve bereketle gemiden in. İşte bu ümmetleri nimetlendireceğiz, sonra onları can yakıcı azaba uzanacaklar."¹⁹²

Hz. Hûd'da; Ad kavminin bilmediklerini, Allah katından Hz. Hûd'un bildirmesi ve vücûta, üstün yaratılarak nimetlendirilmesi ve bununla denenmeleri hâlidir

Hz. Sâlih'de; Semûd kavminin bilmediklerini, Allah katından Hz. Sâlih'e bildirilmesi, Arz'da imâr ile me'mûr edilmeleri ve Allah'ın dişi devesiyle denenmeleri hâlidir.

Hz. Mûsâ'da; ona herşeyden bir öğütün yazıldığı ve uzun uzadıya açıklandığı levhaları, milleti ile en güzel tutma hâlidir.

Hz. Dâvud olayında; bu, Allah'ın Dâvud'u seçmesi; ona hikmet vermesi; konuşmaları ayırma, kesin hüküm vermekle görevlendirmesi; ona dilediğini öğretmesi; Zebur'u indirmesi ve ilim vermesi hâlidir. Bunların Hz. Dâvud'daki görüntüsü ise, onun herdefasında Allah'a yönelik, teslimiyet içinde, Allah'ı hamd ile tesbîh ve takdîs eder olmasıdır.

Hz. Muhammed'de ise; onlar için beğendiği dîni temelli yerleştireceğini ve korkularını güvene çevireceğini bildirdiği aşamadır.

En-Nûr sûresinin tamamının bu aşama ile alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Zirâ bu sûrede, halife kılımlı; dînin temellerinin yerleştirilmesi ve nasıl devam ettirilmesine dair bilgiler verilir; ve, 2 el-Bakara 143 ve 3 Âl İmrân 104-105, 110, 113, 114 ve 115'de zikredilen Ümmet, içerdiği emirlerle sanki te'sis ettirilir.

V. SONUÇ: HALİFE KELİMESİNİN KUR'ÂN-I KERİM İSTİLÂHINDA TANIMLANMASI

Bu şekilde, yukarıda etraflıca serdedilen bilgiler, Kur'ân-ı Kerîm'de "halîfe" kelimesi ile, çeşitli aşamalara sâhip bir "olgu" ve "bu olgudaki aşamalara (hallere) ait kişilikler" sözkonusu edildiğini göstermektedir.

Olgu, kulları ilâhî düzende yerleştirmek üzere, kimin en güzel amelde olduğunu belirlemek için, "yeryüzünde arkası arkasına haldeğişikliği yapma" olgusudur. Dört hali (aşamayı) ve tabiatıyla bunların birinin diğerine dönüşümünü, yani geçişlerini içerir.

Bu hal, ya da aşamalar şunlardır:

1. Değişme-bozulma aşaması,
2. Müdâhale-kan akıtma aşaması,
3. Islâhın rücu'-düzelme aşaması,
4. İlmin gelmesi- yeni emir ve nehiyle yüklenme aşaması.

Bu aşamalara ait kişilikler ise sırası ile şunlardır:

1. Fesadçı,
2. Kan aktııcı,
3. Allah'ı hamd ile tesbîh edici,
4. Allah'ı takdîs edici.

İşte Kur'ân-ı Kerîm'de "halîfe" kelimesinin kullanımı, yukarıdaki son iki halde (aşamada) ve son iki kişiliklerde sözkonusu olmaktadır.

Buna göre, "halîfe" kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm istilâhındaki tanımını şöyle yapmak mümkün olacaktır:

Halîfe, çoğulu Hulefâ veya Halâ'if; yeryüzünde (arzda) fesâdın (bozukluğun) hâkim olduğu bir zamanda, Allah'a inanıp, sâlih amel işleyenlerden, herhangi bir şekilde, ister Allah'ın doğrudan azâb etmesi, isterse kendisine inanmışlarla savaş ettirmesi neticesinde, yeryüzüne islâhın rucû', yani düzeltmenin dönüşü ile, öncekilerin yerine geçip, yeni emir ve nehiyler yüklenerek, bunları Allah'ın istediği gibi yerine getiren kimse veya kimselerdir.

Bu tanımlamadan da anlaşılacağı gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "halîfe" kelimesine, Allah'ın yeryüzündeki "vekîl"i veya "nâib"i anlamlarını vermek ve bunu bütün insanlığa şâmil kılarak, her insanın yeryüzünde Allah'ın vekîli ve nâibi olduğunu söylemek, Kur'ân-ı Kerîm'e uygun düşmemektedir; zirâ bu şekildeki tanımlama, "İşlere Allah'ın vekîl edilmesi", "Allah'ın ne güzel bir vekîl" olduğu âyetlerinde bildirilen "insanda vekîllığın kalktığı durumları" içermediği gibi, Nemrûd'ları, Fir'avn'ları, Calut'ları ve Ebû Cehil'leri de, Allah'ın yeryüzünde birer vekîl ve nâibleri kılıp, yaptıklarını Allah'ın emirlerinin uygulayıcısı şeklinde ma'sum göstererek, Ahiret'te Cehennem'i sadece İblîs'e hâs kılma yalınışlığına düşürür.